فصلنامه علمی- ترویجی انتظار موعود
سال سیزدهم، شماره ۴۳، زمستان ۱۳۹۲

ENTIZAR-E-MOUD QUARTERLY
Winter 2014, Vol. 13, No.43

گونه‌های یادکرد امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف در قرآن وروایات تفسیری

فرزانه روحانی مشهدی *

چکیده

دوران ظهور امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف، زمان تحقّق غایت آفرینش انسان در زمین است و در قرآن فراوان از آن سخن رفته است. در تحقیق حاضر، با کمک روایات، سه گونه یاد کرد امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف در قرآن معرّفی می‌شوند که عبارتند از: ۱- یادکرد مستقیم امام مهدی؛ ۲- یادکرد امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف ضمن بیان سرگذشت پیامبران الاهی و مردمان پیشین؛ ۳- یادکرد امام مهدی ضمن بیان مثال هایی از پدیده‌های طبیعی. آن‌گاه ضمن بررسی نمونه هایی از هر گونه، با تکیه بر روایات نشان داده می‌شود شمار آیاتی که درباره امام مهدی و آینده جهان پیام دارد، بیش از مواردی است که به طور مستقیم به پیوند آن با امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف در روایات اشاره شده است و با تدبّر در این آیات می‌توان حقایق فراوانی درباره امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و دوران ظهور از قرآن استنباط و از درستی بخش عمده روایات مهدویت در عرضه به قرآن، دفاع کرد.

واژگان کلیدی: امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و پیامبران الاهی، پدیده‌های طبیعی در قرآن، قیامت، آیت، مثل.

* استادیار پژوهشکده اعجاز قرآن دانشگاه شهید بهشتی. F-roani@sba.ac.ir

Archive of SID
www.SID.ir

مقدمه

خداوند حکیم، انسان و جهان را برای هدفی آفریده و قرآن کریم کسانی را کـه آفـرینش جهان را بیهوده و بی‌هدف می‌دانند، مذمّت می‌فرماید (ص: ۲۷) و این هدف را در آیاتی چنـد تبیین فرموده است (ذاریات: ۵۶؛ بقره:۳۰؛ ملک:۲) و بـا تأکیـد بـر صـفت عـزّت و شکسـت ناپذیری خود، تحقّق این هدف را وعـده مـی‌دهـد (نـور:۵۵؛ مائـده: ۵۴). دوران ظهـور امـام مهدی(عج)، زمان تحقّق وعده الاهی بر زمین و رسیدن بشر بـه غـایتی اسـت کـه بـرای آن آفریده شده است. از این رو، در قرآن آینده روشـن جهـان در دوران ظهـور امـام مهـدی(عج) ترسیم شده است. اگرچه همچون سایر امامان(علیهم‌السلام) بر نام ایشان تصریح نشده؛ ویژگـی‌هـای شخصی امام مهدی(عج) و نقش ایشان در جهان و رویدادهای دوران ظهور و آینده جهان، به صورت‌های گوناگون و در آیات فراوان بیان شده و در روایات تفسیری شیعه و اهل سـنت از آن سخن رفته است. برخی از نویسندگان این روایـات را کـه بنـابر تحقیقـات دانشـمندان از اصالت و اعتبار و تواتر اجمالی برخوردار است (اکبرنژاد، ۱۳۸۳: ۱۸۰؛ صافی گلپایگانی،۱۴۰۰: ۶۴-۶۵؛ مهدوی راد، ۱۳۸۱: ۳۵۴)؛ در تالیفاتی گردآوری کرده‌اند؛ تالیفاتی مانند:

جلد سیزده بحارالانوار، علامه مجلسی؛ المحجة فی ما نزل فی القائم الحجة، سید هاشـم بحرانی؛ معجم احادیث الامام المهدی(عج)، شیخ علی کورانی؛ موسوعة المصـطفی و العتـرة، حسین شاکری؛ سیمای امام زمان(عج) در آیینه قرآن، علی اکبر مهدی پور؛ المهدی الموعـود فی القرآن الکریم، محمد حسین رضوی؛ پور پنهان در افق قرآن حضرت مهدی (عج)؛ جعفـر شیخ الاسلامی؛ غریب غیب در قرآن، محمد حسین صفا خواه؛ اثبات مهدویت از دیدگاه قرآن، علی صفائی کاشانی؛ القرآن یتحدث عن الامـام المهـدی (عج)، مهـدی حسـن عـلاء الـدین (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۸: ۵۲).

البته در این‌باره، از جمع آوری آیات و روایات تفسیری دغدغه‌ای فراتر وجود دارد. یکی از مهم‌ترین ملاک‌های سنجش درستی احادیث، عرضه آن به کتـاب خداسـت. سـخن در ایـن است که آیا می‌توان از ظواهر کتاب خدا که تبیان همه مسائل اسـت، حقـایقی دربـاره امـام

Archive of SID
www.SID.ir

مهدی(عج) و نقش ایشان در آینده جهان دریافت کرد؟ این که احادیث مهدویت را بـه کـدام دسته از آیات قرآن می‌توان عرضه کرد؟ اساسا خداوند در کتاب خود، به چه صورت هـایی از امام مهدی(عج) یادکرده است؟

شناسایی مورد اخیر، یعنی گونه‌های یادکرد امام مهدی (عج) که مسئله اصلی این پژوهش است؛ چنان که خواهد آمد، بستر ساز توسعه آیات مهدوی در پرتو روایاتی اسـت کـه مـلاک بازشناسی این آیات را به دست می‌دهد. در این صورت، علاوه بـر آیـاتی کـه در روایـات بـه صراحت از پیوند آن با امام مهدی(عج) سخن می‌گوید، آیات دیگـری کشـف مـی‌گـردد کـه حاوی پیام هایی درباره امام مهدی(عج) است؛ اگرچه در روایات به طور مستقیم از آن سـخن نرفته است.

در این پژوهش، با تبیین تمام آیات مهدوی در سه دسته، زمینه بازشناسی بسیاری از آیات مهدوی که از سوی عموم پژوهشگران مغفول مانده است، فراهم می‌گردد؛ به این صورت که روشن می‌شود، قرآن به سه صورت از امام مهدی(عج) یاد کرده است:

۱. به طور مستقیم به ترسیم آینده روشن حیات بشری پرداخته کـه بنـابر روایـات معتبـر شیعه و سنّی با دوران امام مهدی(عج) پیوند دارد.

۲. سنّت‌های پایدار الاهی را در قالب سرگذشت پیامبران و مردمان پیشین بیـان کـرده و آن را نمونه و نشانه‌ای برای وقوع این سنّت‌ها در دوران پیامبر خاتم(ص) خوانده اسـت کـه اجرای برخی از این سنّت‌ها تا دوران آخرین وصی پیامبر خاتم(ص) به تـأخیر افتـاده اسـت. بنابراین، بسیاری از داستان‌های قرآن به عنوان نمونه و نشـانه ای بـرای ویژگـی‌هـای امـام مهدی(عج) و دوران ظهور بیان شده است.

۳. پدیده هایی در جهان طبیعت را به عنوان مثـالی بـرای جایگـاه امـام مهـدی(عج) در جهان بیان کرده است.

آن گاه با استناد به روایات تأکید می‌شود که بسیاری از آیـات قصـص قـرآن و نـه تنهـا مواردی که در روایات مستقیما به پیوند آن با امام مهدی(عج) اشاره شده، در دسته دوم جـای دارند.

Archive of SID
www.SID.ir

همچنین با تکیه بر روایات، روشن می‌گردد بسیاری از آیات کـه در وصـف آینـده جهـان است و از سوی مفسران به احوال قیامت دانسته می‌شود، در واقع به روزگار امام مهـدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف نیز اشاره دارد.

اکنون به دلیل تکیه این مقاله بر احادیث تفسیری، مبنـای علمـای شـیعه در اعتمـاد بـه روایات تفسیری را به طور کوتاه مرور می‌کنیم. سپس نمونه هایی از هر سه گونه یادکرد امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف را در قرآن ارائه می‌دهیم:

حجیت روایات تفسیری

در مقاله‌ای با عنوان «حجیت خبر واحد از نفی تا اثبات» تاریخچه روش سـنجش اعتبـار روایات در میان متقدمان شیعه و اهل سنت بررسی شده است، مقاله مذکور گویـای آن اسـت که اکنون دانشمندان مسلمان حجیت خبر واحد ثقه را پذیرفته‌اند (طارمی، ۱۳۹۲: ۱۶۶-۱۷۳).

البته دانشمندان در حجیت خبر واحد در حوزه روایات فقهی و غیر آن همداستان نیسـتند. در این میان، دانشمندانی چون آیت‌الله خوئی(۱۳۹۴: ۳۹۸؛ بی‌تا: ۱۸۰و۲۳۹)؛ آیـت‌الله فاضـل لنکرانی(۱۳۸۴: ۱۷۴-۱۷۶)؛ آیت‌الله سبحانی(بـی‌تـا: ۴۹۰)؛ آیـت‌الله معرفـت (۱۳۷۹: ۱۴۲-۱۴۶)؛ با تأکید بر این نکته که سیره عقلا بر قبول خبر واحد شخص ثقه استوار اسـت؛ میـان حجّیت خبر واحد در احکام فقهی و غیر آن تفاوتی قائل نیستند.

استاد مهدوی راد از نظر روش شناسانه بحث حجیت خبر واحد را مورد نقد قرار داده و آن را مخدوش می‌داند. ایشان می‌نویسد:

> این بحث که در اصول فقه شیعه، زیاد مجال طرح نداشته و یکـی از نـزاع‌هـای اشاعره و معتزله بوده است؛ یک مشکل روش شناسانه دارد و آن ایـن اسـت کـه روایات را به طور کلی به دو دسته فقهی و غیر فقهـی تقسـیم کـرده‌انـد؛ سـپس حجیت روایات اعتقادی را به دلیل مشـکلات عقیـدتی (کـه سـلفیون بـا حجّـت دانستن روایات اعتقادی پیدا کردند) نپذیرفته‌اند. در پی آن، روایات اعتقادی را که در مقابل روایات فقهی بود، به عنوان «روایات غیر فقهی» مطرح نموده و به عدم حجّیت خبر واحد در آن‌ها قائل شده‌اند؛ در حالی که ایـن تقسـیم بنـدی درسـت

Archive of SID
www.SID.ir

نیست؛ چراکه نباید روایات غیرفقهی را با روایات اعتقادی مقوله‌ای مساوی دانست؛ زیرا روایات غیر فقهی، مشتمل بر اخبار تفسیری، تاریخی، معیشتی، اجتماعی، اخلاقی و نیز اعتقادی است. پس، اخبار اعتقادی تنها یکی از انواع روایات غیر فقهی است، نه همه آن. اگر چنین دسته بندی را از آغاز درست انجام می‌دادند، به نظر می‌رسد کسانی که به عدم حجیت روایات تفسیری قائل شده‌اند؛ به حجیت آن، اذعان و اعتراف می‌کردند؛ بدین دلیل که اگر حجیت خبر واحد را سیره عقلا بدانیم، نه جعل شارع، آن‌گاه سیره عقلا، این تفکیک را برنمی تابد و در همه حوزه‌ها قابل اطمینان بودن آن راتثبیت می‌کند؛ چه فقه، چه تفسیر و چه غیر آن (مهدوی راد،۱۳۸۳: ۲۱۱-۲۱۴).

آیت‌الله معرفت نیز درباره نقش صحت سندی، در پذیرش خبر واحد تفسیری گفته‌اند:

ارزش خبر واحد در تفسیر و تاریخ، تنها با در نظر گرفتن خود متن تعیین می‌شود، نه سند آن؛ یعنی محتوای حدیثی که وارد شده تا ابهام موجود در یک موضوع را برطرف کند؛ در نظر گرفته می‌شود و خود متن خبر شاهد صدق آن خواهد بود و اگر ابهام را برطرف نکند- هر چند از نظر سند صحیح باشد- دلیلی بر پذیرش تعبّدی آن نداریم (معرفت، ۱۳۷۹، ۲: ۲۵).

در این مقاله نیز با تکیه بر مبنای مذکور به روایات کتاب‌های مورد اعتماد شیعه استناد جسته ایم.

۱- یادکرد مستقیم امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و دوران ایشان

عقیده به امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف از عقاید مسلّم فریقین است که روایات فراوانی از رسول خدا و اهل بیت معصوم ایشان علیهم‌السلام درباره آن نقل شده است و این روایات به بیان صاحب نظران از تواتر معنوی برخوردار است (مهدوی راد، ۱۳۸۱: ۳۵۱-۳۶۷)؛ حتّی آن دسته از روشنفکران اهل سنّت که در پی مخدوش ساختن این اندیشه به تضعیف احادیث آن پرداخته‌اند، به اعتبار دست کم چهار حدیث گواهی داده اند که همین احادیث برای اثبات درستی اساس این اندیشه بسنده می‌کند (اکبرنژاد، ۱۳۸۳: ۱۸۰). بنابراین، قرآن که هرچیزی در آن بیان شده است (نحل: ۸۹) ؛ بی‌تردید از این اصل اعتقادی اسلام نیز سخن گفته است؛ از جمله در

Archive of SID
www.SID.ir

آیاتی که به طور مستقیم از آینده روشن جهان در پایان حیات بشر در زمین سخن می‌گوید؛ مانند آیاتی از قرآن که پیروزی جبهه خدا و رسولان (مجادله:۲۱)، و صالحان (نور:۵۵) را نوید می‌دهد و از تحقق دین خدا (فتح:۲۸؛ توبه:۲۳؛ صف:۹) و ظهور تامّ نور خدا بر زمین (توبه:۳۲؛ صف:۸؛ زمر:۶۹) و پاک شدن زمین از لوث شرک و عبودیت حقیقی و همگانی پروردگار (نور:۵۵) وگشوده شدن درهای برکات آسمان (اعراف:۹۶)؛ سخن می‌گوید. روایات ذیل این آیات نیز مویّد این مطلب است که این آیات درباره دوران امام مهدی‌عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف سخن می‌گوید (سیوطی، ۱۴۰۴، ج۳: ۲۳۱؛ ج۲: ۲۴۱؛ ج۶: ۵۸)؛ زیرا روایات فریقین دوران امام مهدی‌عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف را، دوران شکوفایی عقل بشر (صافی گلپایگانی، ۱۴۳۰؛ ج۳: ۱۶۹) و پیروزی دین حق و غلبه آن بر تمام ادیان (همان، ۳: ۱۳۶) و آبادانی زمین (همان، ج۳: ۱۳۸-۱۶۸)؛ ریزش برکات آسمانی و زمینی بر بندگان(همان، ۳: ۱۴۱) و استقرار کامل عدالت (همان، ج۳: ۱۵۵) و نزول عیسی بن مریم (همان، ج۳: ۱۵۸) دانسته‌اند.

برخی آیات دیگر نیز به وصف آینده جهان در دوران امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و آخرالزمان اشاره دارند که در تفاسیر از آیات وصف قیامت شمرده می‌شوند. این دسته از آیات گاه تنها به روزگار امام مهدی‌عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و رویدادهای آخرالزمان اشاره دارند و گاه قیامت و قیام امام زمان‌عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف را به عنوان دو پدیده ای که در یک جهت قرار دارند، اراده کرده‌اند. یک دلیل این مسئله[1] پیوند و شباهتی است که میان این دو رویداد وجود دارد. موارد زیر نمونه هایی از این شباهت‌ها است:

ـ با قیام امام مهدی‌عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف نیکان و بدان از هم متمایز می‌شوند. نیکان در حکومت امام مهدی‌عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف در زمین متنعم می‌شوند و بدان به شمشیر امام عذاب می‌شوند. همین واقعه به شکل عظیم تر در قیامت در صحنه بهشت و دوزخ رخ خواهد داد (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج۶: ۲۷۲).

ـ از وقایع زمان قیام امام مهدی‌عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف رجعت برخی مردگان است که این رجع و بعث و نشر

۱. برای اطلاع تفصیلی از دلایل دیگر: نک. روحانی، ۱۳۹۲: ۸۷.

Archive of SID
www.SID.ir

در زمان قیامت به شکل عام روی خواهد داد (نمل:۸۳؛ بحرانی، ۱۴۱۶، ج۴: ۲۲۸).

ـ با قیام امام(عج) بسیاری از مسائل پنهان، آشکار و ظاهر می‌گردند؛ مانند ناخالصی‌هایی که در قلب کافران و منافقان بر اثر فتنه‌ها و ابتلائات شدید آخرالزمان ایجاد شده و در قرآن با واژه «تمحیص» از آن‌ها یاد شده است و موجب جدایی صف کافران از مومنان می‌گردند (کلینی:۱۳۶۲، ج۱: ۳۷۰؛ نعمانی، ۱۳۹۷: ۲۰۴). آشکار شدن اسرار نهان در قیامت به اوج می‌رسد چرا که «یوم تبلی السّرائر» است.

ـ قضاوت میان بندگان و اجرای عدالت و انتقام از ظالمان از ویژگی‌های بارز حکومت امام مهدی(عج) است که در سطحی وسیع‌تر، در قیامت واقع می‌شود (فصّلت: ۱۳؛ طباطبائی، ۱۴۱۷، ج۱۵: ۳۴؛ مجلسی، ج۲۴: ۷۲؛ صافی، ۱۴۳۰، ج۲: ۳۱۷؛ روحانی، ۱۳۹۲: ۱۷۷-۱۸۸).

بنابراین، میان واقعه ظهور امام و قیامت مشابهت‌های فراوانی وجود دارد؛ اما تفاوت اساسی میان این دو که می‌توان به وسیله آن، این دو رویداد را ازهم بازشناخت؛ این است که زمان قیامت نظام کیهانی، خورشید و ماه و ستارگان و زمین از بین می‌روند و نظام دیگری برقرار می‌شود که برای حشر همگانی و حساب و بهشت‌های جاویدان و جهنم شرایط لازم در آن فراهم باشد؛ اما قیام امام مهدی(عج) زمانی صورت می‌گیرد که هنوز نظام کیهانی کنونی برچیده نشده؛ اگرچه در آن تغییراتی به وجود آمده تا زمین را برای بندگان صالح خداوند پرنعمت و آباد سازد؛ تغییراتی که قرآن از آن سخن گفته و در روایات فراوان بدان پرداخته شده است. از این رو، وقایع عصر امام مهدی(عج) به شکل محدود تر در همین دنیا واقع می‌شود و ماکت و نمونه کوچکی است از قیامت که در سطحی وسیع واقع می‌شود و عالم را دربرمی گیرد.

علامه طباطبائی ذیل آیهٔ: «هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمامِ وَ الْمَلائِكَةُ وَ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ» (بقره:۲۱۰)، به این نکته اشاره کرده است:

«باید دانست که در روایات اهل بیت(علیهم‌السلام) این آیه شریفه:

۱- به روز قیامت تفسیر شده؛ چنان که عیاشی در تفسیر خود از امام باقر(علیه‌السلام) این روایت را آورده است.

۲- به روز رجعت هم تفسیر شده، که مرحوم صدوق روایت آن را از امام

Archive of SID
www.SID.ir

صادق علیه‌السلام نقل کرده است.

۳- به ظهور مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف نیز تفسیر شده و عیاشی روایتش را در تفسیر خود بـه دو طریق از امام باقر علیه‌السلام آورده است.

نظایر این‌گونه روایات بسیار است، که اگر بخواهی کتاب‌های حـدیث را صـفحه به صفحه ببینی، خواهی دید که روایات بسیار زیـادی از ائمـه اهـل بیـت علیهم‌السلام در تفسیر بسیاری از آیات آمده که یا فرموده‌اند مربوط به قیامت است و یا فرموده‌اند مربوط به رجعت است و یا فرموده‌اند مربوط به ظهور مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف؛ و ایـن نیسـت؛ مگر به خاطر وحدت و سنخیتی که در این سه معنـا هسـت» (طباطبـائی:۱۴۱۷، ج۲: ۱۰۶).

اکنون به بررسی چند نمونه از این آیات می‌پردازیم که بـا توجّـه بـه مفـاد آن‌هـا روشـن می‌شود این آیه به صـراحت دربـاره آینـده روشـن جهـان پـیش از قیامـت و در دوران امـام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف سخن می‌گویند:

۱.۱. وعده پیروزی خدا و پیامبران او

كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ؛ خدا مقرر داشته کـه البتـه مـن و پیامبرانم پیروز می‌شویم؛ زیرا خدا توانا و پیروزمند است» (مجادله: ۲۱).

در این آیه، خداوند از قطعیت پیروزی جبهه حق خبر می‌دهد که پیروزی همه جانبه و بی قید و شرط خدا و رسولان در دنیاست (طباطبـائی،۱۴۱۷، ج۱۹: ۱۹۵) و ایـن وعـده فراگیـر، وعده ای صادق است که در زمان کنونی محقّق نشده است (سید قطـب،۱۴۱۲، ج۶: ۳۵۱۴). در طول تاریخ برخی رسولان الاهی به طور مقطعی و موقت و یا در محـدوده ای از جهـان پیروزی یافته‌اند؛ مانند نوح علیه‌السلام که در مقطعی، طوفان او تمام زمین را دربرگرفت (زمخشری، ۱۴۰۷، ج۴: ۴۳۴؛ سید قطب، ۱۴۱۲، ج۴: ۲۲۱۳) و همه کافران هلاک شدند و تنها صالحان نجات یافتند؛ امّا دوباره در میان نجـات یافتگـان شـرک و کفـر آغـاز شـد. در دوران برخـی پیامبران مانند لوط علیه‌السلام نیـز در محـدوده‌ای از جهـان و در یـک شـهر پیـروزی حاصـل شـد (انبیاء:۷۴). نیز برخی رسولان چون ابراهیم علیه‌السلام با وجود آیات و نشانه‌هایی چون سـرد شـدن آتـش، بـر قـوم خـود پیـروز نشـدند و بـه دسـتور خداونـد از منطقـه خـود هجـرت کردنـد.

Archive of SID
www.SID.ir

(عنکبوت:۲۴-۲۶). بسیاری از پیامبران نیز به دست قوم خود کشته شدند (بقره:۸۷؛ نسا: ۱۵۵) در شرایط کنونی جهان نیز، دین خدا و موحّدان بر مشرکان و کافران غالب و پیروز نیستند و جهان در سیطره قدرت جبهه باطل قرار دارد؛ اما مومنان به وعده‌های صادق الاهی در انتظار روزی هستند که منجی موعود، پیروزی فراگیر جبهه حق، یعنی به گستره همه جهان، تا روز قیامت را رقم زند.

۲.۱. وعده استخلاف صالحان و برقراری امنیت و غلبه دین توحید در زمین

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً يَعْبُدُونَنِي لا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ؛ خداوند به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند، وعده داده است که آنان را به یقین در زمین جانشین می‌گرداند؛ چنان که کسانی را پیش از آن‌ها جانشین گردانید و بی‌گمان دینی را که برای آنان پسندیده است، برای آن‌ها استوار می‌دارد و [حال] آنان را از پس هراس به آرامش بر می‌گرداند. [آنان] مرا می‌پرستند و چیزی را شریک من نمی‌گردانند و کسانی که پس از این کفر ورزند، نافرمانند. (نور: ۵۵).

در روایات بسیاری از امام سجاد و امام باقر و امام صادق علیهم‌السلام می‌خوانیم: مصداق و تأویل کامل این آیه روز حکومت حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف خواهد آمد (عروسی حویزی: ۱۴۱۵، ج۳: ۶۱۸-۶۲۰) و صالحان و خلیفه شدگان در زمین، شیعیان و محبان اهل بیت علیهم‌السلام هستند (بحرانی،۱۴۱۶، ج۳: ۱۵۰؛ قندوزی، ۱۳۸۵، ج۳: ۲۴۵).

مفاد آیه و روایات فریقین ذیل آن، گویای آن است که آیه در وصف دوران امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف سخن می‌گوید؛ امّا برخی مفسران اهل سنّت خواسته اند این آیه را با روزگار خلفا تطبیق دهند که دلایل این مفسران مورد نقد و بررسی قرار گرفته و نشان داده شده است که:

ـ روایات مورد استناد آنان ضعیف و با تناقض و استنادناپذیری همراه است.

ـ خطاب آیه شریف به حاضران در عصر نزول اختصاص ندارد، بلکه خطاب به همه مسلمانان در همه اعصار است و به بعضی از آنان که دارای ایمان و عمل صالحند وعده

Archive of SID
www.SID.ir

استخلاف و... داده شده است.

ـ تمکین از دین به معنای واقعی کلمه و رفع خوف و امنیت کامل در عصر هیچ یک از خلفا محقق نگردیده و تا کنون نیز محقق نشده است. بر اساس روایات متعدد شیعه و سنّی و با توجه به اطلاق تعبیر موضوع محل بحث و با توجه به معنای لغوی و اصطلاحی تمکین از دین، این تمکین در عصر امام مهدی(عج) محقق خواهد شد و با استقرار دین در دوران امام مهدی(عج) و غلبه آن بر ادیان جهان شاهد چنین امنیتی خواهد بود (دژآباد، ۱۳۹۱: ۵۳).

۳.۱. اتمام نور خدا و غلبه دین حق بر همه ادیان

> يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ يَأْبَى اللَّهُ إِلاَّ أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ (*) هُوَالَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ؛ برآنند که نور خداوند را با دهان‌هاشان خاموش گردانند و خداوند جز این نمی‌خواهد که نورش را کمال بخشد؛ هر چند کافران نپسندند. اوست که پیامبرش را با رهنمود و دین راستین فرستاد تا آن را بر همه دین‌ها برتری دهد؛ اگر چه مشرکان نپسندند (توبه: ۳۲ ـ ۳۳).

همه آیاتی که روزی را نوید می‌دهند که در آن دین حقّ به طور کامل در زمین برپا می‌شود و بر همه ادیان باطل غلبه می‌کند، به روزگار ظهور امام مهدی(عج) اشاره دارد. شبیه آیات مذکور در آیات ۸ و ۹ سورهٔ صف و آیه ۲۸سورهٔ فتح نیز آمده است. همان‌گونه که ذکر شد تا کنون این وعده موکّد پروردگار محقق نشده است و تنها در دوران امام مهدی(عج) شاهد وقوع آن خواهیم بود. روایات متعدد شیعه (قمی، ۱۳۶۷، ج۲: ۳۱۷؛ کلینی، ۱۳۶۲، ج۸: ۴۴؛ سیوطی، ۱۴۰۴، ج۳: ۲۳۱؛ طبری، ۱۴۱۲، ج۱۰: ۸۲) ذیل آیه گویای همین مطلب است.

۲. یاد کرد امام مهدی(عج) ضمن بیان قصص انبیای الاهی

به فرموده امیر مومنان، علی(ع) یک چهارم قرآن به بیان سرگذشت پیامبران الاهی و مردمان پیشین اختصاص یافته است (مجلسی، ۱۳۶۲، ج۲۴: ۳۰۵). بنابر دلایل فراوان قرآنی و روایی، بسیاری از پیام‌های قرآن درباره امام مهدی(عج) و دوران ظهور در داستان پیامبران الاهی بیان شده و میان سیره پیامبران الاهی با امام مهدی(عج) شباهت‌های فراوانی وجود

Archive of SID
www.SID.ir

دارند. هشت دلیل زیر از جمله این دلایل هستند:

اول. خداوند متعال سنّت‌های پایداری دارد که در همه دوره‌ها و میان مردمان جاری می‌گرداند. این سنّت‌ها تغییر و تبدیل نمی پذیرند (اسراء:۷۷؛ فاطر: ۴۳). یکی از این سنّت‌های الاهی، «استخلاف» است (مکارم:۱۳۷۴، ج۱۶: ۱۵) که جامع و دربردارنده چندین سنّت دیگر است. استخلاف به معنای حیات بخشیدن به انسان‌ها است در زمین، به منظور رسیدن به مقام خلافت پروردگار(جوادی آملی:۱۳۸۹، ج۳: ۱۰۵) و بهره مند ساختن آنان از هدایت فطری (حجر: ۲۹)؛ آن‌گاه آزمودن آن‌ها است تا برای رسیدن به این مقام به شایستگی دست یابند (یونس: ۱۴و۷۳؛ انعام:۱۶۵) و هدایت بیش‌تر انسان‌ها توسط فرستادگان الاهی و فرصت دادن به آن‌ها است تا در ابتلائات در صورت انتخاب راه درست، صلاح خود را آشکار سازند و در صورت انتخاب نادرست از گروه صالحان خارج شده، به ناپاکان بپیوندند و کینه و ضغن درون (محمد:۲۹) خود را آشکار سازند (آل عمران: ۱۴۱– ۱۵۴و ۱۷۸و ۱۷۹). پس از سنت ابتلا، سنت عذاب ناپاکان (یونس:۱۰۲) و نجات پاکان و صالحان (یونس:۱۰۳) جاری می‌گردد. این‌گونه حلقه اول این چرخه پایان می‌یابد و با آزمون و ابتلای نجات یافتگان و فرزندان آنان، حلقه بعد آغاز می‌گردد (طباطبائی:۱۴۱۷، ج۱۵: ۱۵۱) و این چرخه غربالگری به حرکت خود در طول تاریخ ادامه می‌دهد تا در آخرین حلقه و در دوران امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف برگزیده آدمیان در طول تاریخ پدید آیند و هدف خلافت الاهی را در زمین محقق سازند (نور:۵۵؛ طباطبائی:۱۴۱۷، ج۱۵: ۱۵۶). مطالعه و تفکّر در آیات قصص قرآن ما را به شناخت سنت استخلاف و چگونگی اجرای آن در دوران امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف می‌رساند.

دوم. قرآن کریم سرگذشت پیشینیان را مثال و نمونه ای برای آیندگان خوانده است (ابراهیم:۴۵؛ نور:۳۴).

«فَجَعَلْناهُمْ سَلَفاً وَ مَثَلًا لِلْآخِرِين؛ و آنان را پیشینه و مثلی برای آیندگان کردیم» (زخرف:۵۶).

خداوند از آنان خواسته است در این مثل‌ها و نمونه‌ها تعقل کنند و تنها دانایان را شایسته چنین تعقلی دانسته است (عنکبوت: ۴۳؛ حشر: ۲۱) و می‌فرماید: برای هرچیزی مثل و نمونه

Archive of SID
www.SID.ir

ای در قرآن آمده است (روم: ۵۸) که تنها ستیزه جویان (کهف: ۵۴) و حقیقت پوشان (اسراء: ۸۹) از آن متذکّر نمی‌شوند (زمر: ۲۷).

بنابراین، می‌توان دریافت که بی تردید خداوند در قرآن برای مهدویت که از اعتقادات مسلّم اسلام است (صافی گلپایگانی، ج۱۵، ۱۴۰۰)؛ مثل‌هایی آورده است تا با تعقل در آن مثل‌ها نسبت به مهدویت بصیرت یابند. از جمله این امثال، داستان گذشتگان است که به صراحت آن را نمونه ای برای آیندگان می‌خواند (زخرف: ۵۶).

سوم. داستان گذشتگان را آیت و نشانه ای برای آیندگان و جویندگان حقیقت معرفی کرده است (یوسف: ۷) و در سوره شعرا، پس از بیان سرگذشت هفت قوم، هفت بار با جمله‌هایی مشترک بر آیت بودن سرگذشت آنان تأکید شده (شعراء: ۸ و۹) و از آنان خواسته است با نگریستن در این آیات که جزئیات هر چیزی در آن بیان شده (یوسف: ۱۱۱)؛ نسبت به مسائل پیش روی خود فهم یابند ؛ زیرا بنابر مفاد آیه ۵ سوره ابراهیم، رسولان به وسیله آیات، ایّام الله را به مردم خاطرنشان می‌کردند و این ایّام در آینده واقع خواهند شد (نیلی، ۱۴۳۰: ۳۳۳). از جمله ایام الله؛ روزهایی است که ظرف وقوع رویدادهایی عظیم در میان امت‌های پیشین می‌باشد؛ (مکارم، ۱۳۷۴، ج۱۰: ۲۷۲)؛ و این ایّام، بنابر سنت استخلاف در دنیا بوده است؛ یعنی روز جدایی کامل بدان از نیکان و عذاب بدان و نجات نیکان. امّت پیامبر خاتم نیز نسبت به روزی که ظرف چنین رویدادی در دنیاست، انذار شده‌اند (طباطبائی، ۱۴۱۷، ج۱۰: ۱۵۶؛ سید قطب، ۱۴۱۲، ج۴: ۱۸۵۹)؛ اگرچه زمان وقوع آن به تأخیر افتاده است (هود: ۸) و این یوم الله موعودکه وقوع آن به تأخیر افتاده، همان روز ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف است (بحرانی، ۱۴۱۶، ج۳: ۸۲ ؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج۶: ۲۱۵). پس یوم الله امت‌های پیشین آیت و نشانه ای برای یوم الله ظهور قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف است. روایات نیز، روز ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف را یکی از مصادیق سه گانه ایام الله می‌خواند (بحرانی، ۱۴۱۶، ج۵: ۲۸).

چهارم. خداوند فرموده است که مطالعه داستان گذشتگان باید مایه عبرت و بصیرت بندگان گردد (یوسف:۱۱۱). بنابراین، داستان‌های قرآن که همه مسائل را به تفصیل در خود دارد، حتماً حاوی نکات ارزشمندی درباره امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف و دوران ظهور است؛ چراکه اندیشه

Archive of SID
www.SID.ir

مهدویت از اصول اساسی اعتقادات مسلمانان است و بنا به راهنمایی آیات مذکور برای فهم و کشف این نکات باید در این آیات تفکر و تعقل نمود؛ زیرا «عبرت»، یعنی عبور از صحنه‌ای به صحنه دیگر که با آن، معادل و موازی و همانند است. عبرت از قصص انبیا علیهم‌السلام که خداوند متعال آن را دربردارنده تفصیل هر چیزی شمرده است، در حوزه مسائل اعتقادی است؛ زیرا مسائل اعتقادی، محل نسخ بین شرایع نیست و همواره مسائل اعتقادی و دین همه پیامبران واحد و آن اسلام بوده است. بنابراین، عبرت در مورد فروع دین مطرح نمی شود. پس بر اساس آیه مذکور، از جمله آموزه‌های قرآن کریم، این است که پاسخ سوالات و شبهات اعتقادی خود را در قصص پیامبران و امت‌هایشان جست‌وجو کنیم. اعتقاد به امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه، طول عمر، غیبت و وقایع عصر ظهورشان نیز در عصر ما یکی از مسائل اعتقادی است که میدان بحثی گسترده میان فرق اسلامی گردیده است و می‌توان با تأمل در سرگذشت پیشینیان در قرآن، پرده از بسیاری از مبهمات آن گشود (سند، ۱۴۳۲: ۸).

پنجم. در روایات نیز بر مشابهت روش پیشینیان و پسینیان تأکید شده است (مجلسی، ۱۳۶۲، ج۹: ۲۴۹).

ششم. همچنین در روایات متعدد، به طور خاص به شباهت سنّت‌های جاری الاهی میان پیامبران الاهی با امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه اشاره شده است (صدوق، ۱۳۹۵، ج۱: ۳۲۲؛ همان، ج۲: ۳۵۲).

هفتم. بنابر روایتی معتبر (طباطبائی، ۱۴۱۷، ج۸: ۳۲۵ و ۳۲۹)، خداوند پیش از دنیا در عالم ذرّ انسان‌ها را آزمود و سپس ازآنان که از دیگران پیشی گرفتند بر سر ایمان به خدا و رسول الله و نصرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه پیمان گرفت و آنان که نسبت به این پیمان عزم نشان دادند و عزم آنان نسبت به امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه ثابت شد، به عنوان رسولان اولوالعزم، برگزیده شدند (کلینی، ۱۳۶۲، ج۲: ۸). در این صورت، باید به زندگانی رسولان اولواالعزم از این منظر نگریست و هدف رسالت و مأموریت آنان را زمینه سازی ظهور و یاوری امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه دانست و از زندگی آنان، سیره امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه را آموخت.

هشتم. خداوند در آیاتی چند از قرآن تأکید می‌کند مومنان به پیامبران و کتاب‌های

Archive of SID
www.SID.ir

آسمانی و فرشتگان در کنار ایمان به خدا و ایمان به روز قیامت، ایمان آورند و به ایمان اجمالی بسنده نکنند. (بقره:۱۳۶؛ بقره:۲۸۵؛ آل عمران:۸۴؛ نساء: ۱۳۶)؛ زیرا سیره آنان آیتی است که باید به آن ایمان داشت. بر اساس تفسیر اهل بیت علیهم‌السلام ایمان اذعان و باور قلبی است که اثر آن در عمل پدیدار می‌شود (مجلسی، ۱۳۶۲، ج۶۶: ۶۴). در واقع ثمره ایمان، عمل صالح است. پس، شایسته است بدانیم ثمره ایمان به رسولان چیست و خود را بدین وسیله در بهره مندی از این باور محک بزنیم.

با توجه به آنچه درباره آرمان مشترک همه پیامبران گفته شد، همه آنان در زندگی خود منتظر و زمینه ساز ظهور آن آرمان الاهی در زمین بوده اند و نگاهشان را به آن افق دوخته، و به سوی آن گام بر می‌داشتند و از تمام قوا و آیاتی که خدا به آنان عنایت کرده بود، در آن جهت بهره می‌بردند (کلینی، ۱۳۶۲، ج۱: ۲۳۱؛ مجلسی، ۱۳۶۲، ج۲۶: ۲۱۹؛ ج ۱۳: ۵؛ ج۵۲: ۳۱۸). مطالعه سیره انبیای الاهی در قرآن نشان می‌دهد که همواره دعای آنان الحاق به صالحان بوده و عموما در اواخر عمرشان نوید استجابت این دعا را دریافت کرده اند (ذوالفقار زاده، ۱۳۸۸: ۱۴۵-۱۶۰) و صالحان کسانی هستند که خداوند آنان را وارثان زمین قرار داده است (انبیاء: ۱۰۵)؛ یعنی امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و یاوران ایشان. پس، تنها با ایمانی که بر چنین معرفتی بنا شده، می‌توان از آنان در مسیر یاوری امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف الگو گرفت و توفیق انجام دادن عمل صالح یافت. همچنین با در نظر داشتن عقیده مسلم رجعت، تبعیت از رسولان (بحرانی، ۱۴۱۶، ج۳: ۳۱۷) در دوران رجعت در گرو ایمانی است که قبل از آن در دل ایجاد شده است. (قمی، ۱۳۶۷، ج۱: ۲۲۲). از این رو خداوند به مومنان تأکید می‌کند در کنار ایمان به خداوند و روز جزا به پیامبران و کتاب‌های آسمانی و فرشتگان ایمان آورند و به ایمان اجمالی بسنده نکنند. (طباطبائی: ۱۴۱۷، ج۵: ۱۸۲) تا این ایمان، آنان را به تبعیت از رسولان به عنوان یاوران امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف موفق سازد. پس آیات سیره رسولان در قرآن حاوی پیام‌ها و درس‌های مهدوی است.

با نظر و تدبّر در آیات قصص انبیا علیهم‌السلام، نشانه‌ها و نمونه هایی برای سیره امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف قابل استنباط است. بدیهی است برخی مشابهت‌ها، مانند طول عمر حضرت را ما به اشاره

Archive of SID
www.SID.ir

روایات دانسته‌ایم و با ذکر نمونه آن در سیره پیامبران از امکان آن دفاع مـی‌کنـیم. بنـابراین، نمی توان چنین تصور کرد که هر آنچه در سیره پیامبران است، در سیره امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف نیـز مشاهده می‌شود. برخی دیگر از مشابهت‌ها که برخاسته از سنت پایدار و تبـدیل ناپـذیر الهـی است؛ مانند شدت گرفتن ابتلائات و غربال نیکان از بدان و نجات نیکان و عذاب بدان را بـه طور ضروری می‌توان برای دوران ظهور امام و آستانه آن اثبات کرد؛ زیرا در سنت‌های پایدار و غیرقابل تغییر خداوند ریشه دارد:

۱.۲. آدم علیه‌السلام

داستان آدم علیه‌السلام در قرآن با بشارت خداوند به فرشتگان درباره قراردادن خلیفه پروردگار در زمین، آغاز می‌شود. بیان مقام خلافت به شکل عام نشان می‌دهد که خلیفه لزومـاً نبـی یـا رسول یا شخص آدم علیه‌السلام نیست (روحانی، ۱۳۹۲: ۲۲۳)؛ بلکه مفهومی عام است برای آغاز تـا انتهای آفرینش بشر (سند: ۱۴۳۱، ۷۹). در آیات قصص قرآن، سخن از استخلاف صالحان در دوره هایی از زمان به میان آمده است (یونس: ۱۴) و بنا بر آیه استخلاف (نور:۵۶) و گـواهی روایات فریقین، تمکین و غلبه کامل خلفا در زمان امام مهـدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف واقـع خواهـد شـد (ابـن کثیر:۱۴۱۹، ج۶: ۷۲؛ کورانی:۱۴۲۸، ج۷: ۳۹-۴۰۱). پس داسـتان آدم علیه‌السلام بـه عنـوان اولـین خلیفه و سایر کسانی که در قرآن از خلافت آنان سخن رفته است، نمونـه و نشـانه ای بـرای خلافت امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و صالحان در پایان تاریخ است و توجه و تدبر در این آیت‌ها و مثل‌ها ما را با ذی الآیه و ممثّل آشنا می‌کند. مقام خلافت، بشارت به آمدن او (بقره:۳۰)؛ بهره‌مندی امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و یاوران ایشان به عنوان خلفای الاهـی از علـم الاسـما، اطاعـت و تسـلیم فرشتگان برای آنان (صافی: ۱۴۳۰، ج۲: ۳۰۴ ـ ۳۰۵؛ نعمانی، ۱۳۹۷: ۲۴۴)؛ سکونت آنـان در بهشت زمین (صافی: ۱۴۳۰، ج۳: باب۸؛ مجلسی:۱۳۶۲، ج۵۳: ۴۳)؛ با نگاه به داستان آدم علیه‌السلام از منظر آیت، دریافت می‌شود (روحانی، ۱۳۹۲: ۲۱۸-۲۵۴).

۲.۲. نوح علیه‌السلام

داستان نوح علیه‌السلام به عنوان اولین پیامبر اولوالعزم، همچنین داستان هود علیه‌السلام و صالح علیه‌السلام به

Archive of SID
www.SID.ir

عنوان پیامبران تابع شریعت نوح علیه‌السلام نشانه‌ها و شباهت هـایی بـا امـام مهـدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و دوران ایشان دارد: عمر طولانی(صدوق: ۱۳۹۵، ج۱: ۳۲۲)؛ ماموریت جهانی (زمخشری: ۱۴۰۷، ج۴: ۴۳۴؛ صافات:۷۹)؛ ابتلای قوم (مکارم: ۱۳۷۴، ج۱۴: ۲۳۲) و تـأخیر در تحقـق وعـده عـذاب کافران و نجات مومنان(صدوق:۱۳۹۵، ج۲: ۳۵۴)؛ نابودی کافران قـوم در دنیـا (اعـراف: ۵۹؛ طباطبائی، ۱۴۱۷، ج۲: ۱۰۹؛ جـوادی، ۱۳۸۵، ج۶: ۲۸۰؛ آلوسـی، ۱۴۱۵، ج۴: ۳۸۸) و نجـات صالحان (ذواالفقار زاده؛ ۱۳۸۹: فصل۶) و ورود آنان با برکت و سـلامت در دنیـا (هـود: ۴۸)؛ نمونه‌هایی از این شباهت‌هاست (روحانی، ۱۳۹۲: ۲۵۵-۲۶۸).

۳.۲. ابراهیم علیه‌السلام

داستان ابراهیم علیه‌السلام و هادیان پیرو شریعت او، چون یوسف نبی و ذوالقرنین، نیز نشانه‌ها و نمونه هایی برای امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف در خود دارد. پنهانی ولادت (صدوق، ۱۳۹۵، ج۱: ۱۳۸؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹، ج۳: ۲۶۱؛ صدوق، ۱۳۹۵، ج۱: ۳۲۲)، عمر طـولانی(صـدوق، ۱۳۹۵، ج۲: ۵۲۴)؛ بشارت و وعده آمدن او (روحانی، ۱۳۹۲: ۱۹۸)؛ بشارت به تمکین و غلبه (سـند، ۱۴۳۱: ۶۴)؛ غیبت (صدوق، ۱۳۹۵، ج۱: ۱۴۴)؛ به معنای پنهانی از شـعور و احسـاس مـردم (سـند:۱۴۳۱: ۳۵)؛ اجرای وظایف الاهی در دوران غیبـت (سـند، ۱۴۳۱: ۸۶)؛ وظـایف منتظـران در دوران غیبت (سند:۱۴۳۱: ۱۱۰)؛ ظهور(یوسـف: ۸۸-۹۰)؛ عـذاب کـافران (روحـانی، ۱۳۹۲: ۳۰۳) و نجات مومنان و ورود به سرزمین پربرکت (انبیا: ۷۱)، از جمله این نمونه هاست.

٤.۲. موسی علیه‌السلام

داستان حضرت موسی علیه‌السلام نیز حاوی نمونه‌ها و نشانه‌های مهدوی اسـت. پنهـانی ولادت (سند، ۱۴۳۱: ۳۳)؛ غیبت‌های دوگانه (روحانی، ۱۳۹۲: ۳۱۰)؛ عامل غیبـت، (صـدوق، ۱۳۹۵، ج۱: ۲۴۵)؛ ارتباط با شبکه الاهی در دوران غیبـت (قصـص:۲۳-۲۸)؛ ظهـور (قصـص: ۳۶)؛ ابتلائات و جدایی نیکان از بدان (روحانی،۱۳۹۲: ۳۱۳)؛ عذاب فرعونیان (اعراف: ۱۳۶)؛ تـأخیر عـذاب بنـی اسـرائیل پـس از فرعـون (روحـانی، ۱۳۹۲: ۳۲۲) و نجـات مستضـعفان وارث زمین(طه:۸۰؛ اعراف: ۱۳۷و ۱۶۱)؛ از این نشانه هاست که شبیه آن درباره امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و

Archive of SID
www.SID.ir

دوران ایشان جریان دارد.

۵.۲. عیسی علیه‌السلام

عیسی علیه‌السلام که بنابر روایات فریقین در زمان ظهور امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف از آسمان نزول نموده، امام را یاری می‌کند (ابن کثیر، ۱۴۱۹، ج۲: ۴۰۳)؛ در دوران حیات و رسالت خود در زمین با امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف شباهت‌هایی دارد؛ شباهت‌هایی چون اختلاف امت درباره ولادت و وفات او (صدوق، ۱۳۹۵، ج۲: ۳۵۴، سند، ۱۴۳۱: ۲۵۷). غیبت او که همان رفعت به آسمان است و با وجود تفاوت، با غیبت امام نیز شباهت‌هایی دارد (همان: ۲۶۴). رجعت اصحاب کهف که از پیروان آیین او بودند، نیز به رجعت یاوران امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف شبیه است (روحانی، ۱۳۹۲: ۳۳۶).

۳. یادکرد امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف ضمن بیان پدیده هایی در طبیعت

در برخی آیات، برای تبیین حقایق مهدوی از پدیده هایی در عالم طبیعت استفاده شده است. با نظری دقیق تر به این مسئله میان تمثیل بشری و تمثیل الاهی تفاوت و تمایزی دیده می‌شود. از نظر انسان، مفاهیم ملموس و محسوس مادی در دسترس ترند و بشر برای تفهیم مفاهیم انتزاعی و تقریب به ذهن آن از مفاهیم محسوس و مادی، به عنوان مثال بهره می‌گیرد؛ اما خداوند متعال خالق همه عوالم غیب و شهود است و میان این عوالم مراتبی قرار داده؛ عالم ماده را دنیا نامیده و آن را پست ترین عالم شمرده است. در این نظام،«خلقت»، یعنی ظهور اشیای غیبی در عالم دنیا با اندازه‌ها و خصوصیاتی است که مشیت خداوند آن را تقدیر می‌کند و خداوند این ظهور را «نزول» خوانده است (طباطبائی، ۱۴۱۷، ج۱۲: ۱۴۳-۱۴۵). او در طرح خلقت دنیا به مفاهیم و موجودات برتر در غیب نظر داشته و هر شیء و قاعده ای را در دنیا مثال و نمونه ای از اشیا و قواعد فرامادّی در عوالم بالاتر آفریده است. او خورشید را مثال و نشانه ای برای وجود هدایتگر رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم قرار داده است که به نور هدایتش همه موجودات عالم انسانی روشن می‌شود و ماه را آیه ای برای وجود مبارک امیر المومنین علیه‌السلام آفریده که بیش‌ترین بهره را از خورشید رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌برد و آن را به سایرین باز می‌تاباند (بحرانی، ۱۴۱۶، ج۵: ۶۷۰). بنابراین، در مثال‌های الاهی، ممثّل و ذی

Archive of SID
www.SID.ir

الآیه اصل است و ممثّلٌ به و آیه فرع بر وجود آن است. برای وجود خاتم الاوصیا، امام مهدی(عج) نیز آیاتی در آفرینش قرار داده که در روایات شیعه تاویل آن بیان شده است که به مواردی اشاره می‌شود:

۳-۱. روز، نشانه و آیه ای است برای امام مهدی(عج)

در روایات شیعه، در تبیین آیات ابتدایی سوره شمس (کلینی، ۱۳۶۲: ۵۰) و لیل(بحرانی، ۱۴۱۶، ج۵: ۶۷۷)؛ «النهار» تشبیه و تأویلی برای دوران امام مهدی(عج) معرّفی شده است.

۳-۲. آب روان، نشانه ای از علم امام مهدی(عج) و فرو رفتن آب روان مثالی از غیبت ایشان

در روایات ذیل آیه (ملک:۳۰) آمده است: اگر امام خود را نیافتید و ندیدید چه می‌کنید؟(کلینی، ۱۳۶۲، ج۱: ۳۴؛ بحرانی، ۱۴۱۶، ج۵: ۴۴۹؛ نعمانی، ۱۳۹۷: ۱۷۶)؛ یا این که منظور از «آب»، امامان و دروازه‌های میان خدا و خلق اویند. چه کسی می‌تواند علم امام و اخبار آسمان و زمین و حلال و حرام (صدوق، ۱۳۹۵، ج۱: ۳۲۶) را برای شما بیاورد. رسول خدا(ص) در حدیث عمار، آخر الزمان را توصیف کرده و با استشهاد به این آیه از غیبت امام مهدی(عج) سخن می‌گویند (بحرانی، ۱۴۱۶، ج۵: ۴۴۸). به راستی عصر غیبت عهد خشکسالی است و جان بشر تشنه علم امام مهدی(عج) است و بی‌بهرگان از علم او، از حیات حقیقی بی بهره‌اند.

۳-۳. باران، نشانه‌ای از حیات بخشی امام مهدی به مردمان زمین

امام باقر(ع) در تفسیر آیه ۱۷ سوره، حدید فرمود: خدای تعالی زمین را به واسطه قائم(عج) زنده می‌کند، از آن پس که مرده باشد و مقصود از مردن آن، کفر اهل آن است و کافر همان مرده است (صدوق، ۱۳۹۵، ج۲: ۶۶۸).

۳-٤. طلوع فجر، نشانه‌ای برای ظهور امام مهدی

بنابر روایات ذیل آیات ابتدایی سوره فجر، ظهور امام قائم(عج) چون طلوع فجر است که سیاهی و تاریکی دولت ابلیس را می‌درد و روز دولت حق را نوید می‌دهد (بحرانی، ۱۴۱۶، ج۵: ۶۵۰)؛ زیرا به گفته امام صادق(ع) دنیا از زمان خلقت آدم(ع) محلّ نزاع دولت ابلیس و

Archive of SID
www.SID.ir

دولت الله است و تنها با ظهور امام مهدی(عج) دولت الله پیروز گشته و یکه و بی رقیب در دنیا حکومت می‌کند (همان، ج۱: ۶۹۶) و ملک وپادشاهی الاهی ظاهر می‌شود.

۳-۵. ستارگان پنهان شونده، نشانه ای از امام غایب

«الْجَوارِ الْكُنَّسِ» (تکویر:۱۶)، ستارگانی هستند که در پاره ای از زمان پنهانند و آن‌گاه چون شهابی درخشان در شب ظاهر می‌شوند (مکارم، ۱۳۷۴، ج۲۶: ۱۹۰)؛ مانند امام مهدی(عج) که پس از دوران پنهانی و غیبت، برای اهل زمین آشکار می‌شوند (کلینی، ۱۳۶۲، ج۱: ۳۴۱).

۳-٦. ماه‌ها و برج‌ها، نشانه ائمه دوازده‌گانه‌اند

«سال»، نشانه ومثالی برای رسول خداست که عصر و زمان به برکت وجود ایشان آفریده شده است و ماه‌های دوازدهگانه در آیه ۳۶ سوره توبه امامان معصوم(ع) از اهل بیت ایشانند که وارث علوم آن حضرت و رساننده آن علوم تا آخرالزمان به مردمند (بحرانی، ۱۴۱۶، ج۲: ۷۷۳و۷۷۴) و بروج، منازل رفیع و عالی است و مقصود از آن در آیه یکم سوره (بروج: ۱) منازل خورشید و ماه و ستارگان است و آن دوازده برج است. ماه در هر برجی از آن دو روز و دو ثلث روز سیر می‌کند و خورشید در هر برجی یک ماه سیر می‌کند (طبرسی،۱۳۷۲، ج۱۰: ۷۰۷)، بروج نشانه هایی برای امامان دوازدهگانه اند که یکی پس از دیگری می‌آیند و دور زمان به آن‌ها کامل می‌شود و آخرین آنان امام مهدی(عج) است (قمی مشهدی، ۱۳۶۸، ج۱۴: ۲۰۸).

نتیجه‌گیری

در قرآن به سه صورت از امام مهدی(عج) یاد شده است. آیات قصص قرآن که یک چهارم قرآن را به خود اختصاص داده، بیش‌ترین پیام‌ها را درباره امام مهدی(عج) در خود دارد. آیات مهدوی در محدوده قصص قرآن به مواردی محدود نیست که در روایات مستقیما بدان اشاره رفته است؛ بلکه با تدبر و تعقل در آیات قصص قرآن، از منظرهای مورد توصیه آیات و

Archive of SID
www.SID.ir

روایات (سنّت، مَثَل، آیت و عبرت) حقایق فراوانی درباره امام مهدی(عج) و آینده جهان از قرآن کشف می‌گردد که در روایات غیر تفسیری از آن سخن رفته است.

تعدادی از این حقایق عبارتند از: مقام خلافت امام مهدی(عج) (صافی گلپایگانی،۱۴۳۰، ج۱: ۱۷-۲۵۳)؛ بشارت به ولادت و ظهور او (همان، ج۲: ۲۰-۱۲۰)؛ پنهانی ولادت (همان، ج۲: ۲۸۹)؛ طول عمر (همان، ج۲: ۲۷۲)؛ غیبت (همان، ج۲: ۲۴۲)؛ آغاز غیبت از سرداب، عامل غیبت (همان، ج۲: ۲۶۱)؛ غیبت‌های دوگانه (همان، ج۲: ۲۳۶)؛ مفهوم غیبت و نقش امام در دوران غیبت، ارتباط با اولیای الاهی در دوران غیبت (همان، ج۲: باب ۵و ۶)؛ مأموریت جهانی (همان، ج۳: ۱۵۴و۱۵۵و۱۳۶)؛ ظهور امام، شدّت ابتلائات در دوران غیبت و آستانه ظهور (همان، ج۳: ۸۱)؛ عذاب و نابودی کافران (همان، ج۲: ۲۹۷)؛ همراهی مومنان صالح با امام (همان، ج۳: ۱۷۷)؛ حکومت بر تمام زمین (همان، ج۲: ۲۹۹)؛ اطاعت و تسلیم فرشتگان و همه خلقت در برابر او (همان، ج۲: ۳۰۳) و زندگی پربرکت در زمین(همان، ج۳: ۱۶۸-۱۷۵و ۱۳۸-۱۴۶).

بدین ترتیب صحت بخش عمده روایات درباره امام مهدی(عج) در عرضه به آیات قصص قرآن آشکار می‌گردد.

Archive of SID
www.SID.ir

منابع

قرآن مجید.

۱. آلوسی، سید محمود (۱٤۱٥ق). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم*، بیروت، دارالکتب العلمیه.

۲. ابن کثیر دمشقی،اسماعیل بن عمرو (۱٤۱۹ق). *تفسیر القرآن العظیم*، دارالکتب العلمیه، بیروت، منشورات محمد علی بیضون.

۳. امین،احمد (۱۹۹۹م). *ضحی الاسلام*، مصر، مکتبة الاسره.

٤. اکبرنژاد، مهدی، (۱۳۸۳). *نقد دیدگاه ابن خلدون درباره احادیث مهدویت*، تهران، فصلنامه قبسات، شماره ۳۳.

٥. بحرانی، سید هاشم (۱٤۱٦ق). *البرهان فی تفسیر القرآن*، تهران، بنیاد بعثت.

٦. ---------- (۱۳٦۸)، *المحجه فی ما نزل فی القائم الحجه*، ترجمه: سید مهدی حائری قزوینی، تهران، نشر آفاق.

۷. تاجری نسب، غلامحسین (۱۳۸۷). *فرجام شناسی حیات بشر*، تهران، مرکز فرهنگی انتشاراتی منیر.

۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹). *تفسیر تسنیم*، قم، مرکز نشر اسراء.

۹. خوئی، سید ابوالقاسم (۱۳۹٤ق). *البیان فی تفسیرالقرآن*، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات.

۱۰. ـــــ (بی‌تا)، *مصباح الاصول*، تقریر محمد سرور واعظ حسینی، قم، نشر داوری.

۱۱. دژآباد، حامد (۱۳۹۱). *بررسی ادله اهل سنت درباره آیه استخلاف و ارتباط آن با عصر ظهور*، فصلنامه علمی پژوهشی مشرق موعود، شماره ۲۲.

۱۲. ذواالفقار زاده، محمد مهدی (۱۳۸۹). *درآمدی بر مدیریت صالحین*، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق.

۱۳. رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۳۸۸). *گونه شناسی آیات مهدویت بر اساس روایات تفسیری*، انتظار موعود، شماره۳۱.

۱٤. روحانی مشهدی، فرزانه (۱۳۹۲). *امام مهدی و سرگذشت پیامبران الهی در قرآن*، تهران، انتشارات منیر.

۱٥. زمخشری، محمود (۱٤۰۷ق). *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل*، بیروت، دار الکتاب العربی.

۱٦. سبحانی، جعفر (بی‌تا). *کلیات فی علم الرجال*، قم، نشر جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۱۷. سند، محمد (۱٤۳۱ق). *الامام المهدی و الظواهر القرآنیه*، نجف اشرف، مرکز الدراسات التخصصیه فی الامام المهدی.

۱۸. سید بن قطب (۱٤۱۲ق). *فی ظلال القرآن*، بیروت- قاهره، دار الشروق.

۱۹. سیوطی، جلال الدین (۱٤۰٤ق). *الدر المنثور فی تفسیر المأثور*، قم، بی‌نا.

Archive of SID
www.SID.ir

۲۰. صافی گلپایگانی، لطف الله (۱٤۳۰ق). ***منتخب الاثر فی الامام الثانی عشر***، مرکز نشر و توزیع الاثار العلمیهٔ فی مکتب سماحهٔ آیهٔ الله الصافی الگلپایگانی، قم، کوثر.
۲۱. ـــــــــــــــ (۱٤۰۰ق). ***اصالت مهدویت***، قم، انتشارات مسجد جمکران.
۲۲. صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۳۹۵ق). ***کمال الدین و تمام النعمه***، تهران، اسلامیه.
۲۳. ـــــــــــــــ بی‌تا. ***علل الشرایع***، قم، داوری.
۲٤. طارمی، حسن (۱۳۹۲). ***حجیت خبر واحد از نفی تا اثبات***،فصلنامه پژوهش‌های نهج البلاغه، تهران، شماره ۳٦.
۲۵. طباطبائی، محمد حسین (۱٤۱۷ق). ***المیزان فی تفسیر القرآن***، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین قم.
۲٦. طبری، ابوجعفر محمد بن جریر (۱٤۱۲ق). ***جامع البیان فی تفسیرالقرآن***، بیروت.
۲۷. عروسی حویزی،عبد علی بن جمعه (۱٤۱۵ق) ***نور الثقلین***، قم، انتشارات اسماعیلیان، قم.
۲۸. فاضل لنکرانی، محمد (۱۳۸۱). ***اصول فقه شیعه***، نگارش محمود ملکی و سعید ملکی، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام.
۲۹. قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۱). ***قاموس قرآن***، تهران، دارالکتب الاسلامیة.
۳۰. قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۷۱). ***تفسیر قمی***، قم، دارالکتاب.
۳۱. قمی مشهدی، محمد بن محمد رضا (۱۳٦۸). ***کنز الدقائق و بحر الغرائب***، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.
۳۲. قندوزی الحنفی، سلیمان بن ابراهیم (۱۳۸۵ق). ***ینابیع المودّة***، کاظمیه، دارالکتب العراقیه.
۳۳. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷٤). ***تفسیر نمونه***، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۳٤. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳٦۲). ***الکافی***، تهران، بی‌نا.
۳۵. کورانی، علی و همکاران (۱۳۸٦). ***معجم احادیث الامام المهدی***، قم، موسسهٔ المعارف الاسلامیة.
۳٦. مجلسی، محمد باقر (۱۳٦۲). ***بحار الانوار***، تهران، انتشارات اسلامیه.
۳۷. مجتهد شبستری، محمد (۱۳٦۷). ***مدخل «آخرالزمان» در دائرة المعارف بزرگ اسلامی***، تهران، مرکز دایرهٔ المعارق بزرگ اسلامی.
۳۸. معرفت، محمد هادی (۱۳۷۹). ***تفسیر و مفسران***، قم، موسسه فرهنگی التمهید.
۳۹. مهدوی راد، محمد علی (۱۳۸۱). ***مشعل جاوید***، قم، انتشارات دلیل ما.
٤۰. ـــــ (۱۳۸۳). ***حدیث مأثور***، فصلنامه حدیث اندیشه، شماره ۱۱ و۱۲.
٤۱. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷). ***الغیبة***، تهران، نشر صدوق، تهران.
٤۲. نیلی، عالم سبیط (۱٤۳۰). ***الطور المهدوی***، بیروت، دار المحجة البیضاء.

Archive of SID
www.SID.ir

﴿نمط وأشكال التذكير بالإمام المهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف فی القرآن الکریم والروایات التفسیریة﴾

فرزانه روحانی المشهدی [1]

لاشک ولاریب فإن عصر ظهور الإمام المهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف هو عصر تحقق الغایة الحقیقیة من خلق الإنسان علی البسیطة وقد تحدث القرآن الکریم عن ذلک فی موارد کثیرة وقد تم فی هذه المقالة وبمساعدة الروایات الشریفة الی معرفة وتشخیص ثلاثة أنواع من عملیة التذکیر بالإمام المهدی المنتظر (ارواحنا لمقدمه الفداء) فی القرآن وهی عبارة عن:

١- التذکیر المباشر بالإمام علیه السلام ٢- التذکیر بالإمام من خلال التطرق الی تاریخ الأنبیاء الربانیین والأمم السابقة ٣- التذکیر بالإمام المهدی علیه السلام ضمن بیان الأمثلة الخاصة بالظواهر الطبیعیة ومن ثم تتناول المقالة دراسة النماذج المذکورة من کل قسم من الأقسام الثلاثة وبعد ذلک یتبین ویتضح ان عدد الآیات التی لها ارتباط مباشر بالإمام المهدی علیه السلام والمستقبل الذی یکون علیه العالم هی أکثر من الموارد التی تشیر بصورة مباشرة الی عملیة اتصالها بالإمام المهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف فی الروایات الشریفة. ویمکن من خلال التدبر والتمعن فی الآیات تلک الوصول الی حقائق متعددة عن الإمام الموعود والمصلح الحقیقی للعالم وعصر الظهور واستنباطها من القرآن وکذلک الدفاع عن صحة القسم الأعظم عن الروایات المهدویة الواردة فی إطار المجال القرآنی.

المصطلحات المحوریة: الإمام المهدی علیه السلام والأنبیاء الإلهیین، الظواهر الطبیعیة فی القرآن، القیامة، الآیة، المثل.

١استاذ مساعد فی جامعة الشهید بهشتی (ره) کلیة الأعجاز القرآنی .

Archive of SID
www.SID.ir